

**Dilqəm
ƏHMƏD**

**1940-cı illər. Avropa
II Dünya müharibəsinin şiddətli şəkildə davam etdiyi dönmədə Məhəmmədəmin Rəsulzadə yeni bir əsər qələmə alır: "Azərbaycan Cümhuriyyəti".**

Bu mövzuda əsərləri daha öncə də yazmışdı. 1923-cü ildə İstanbulda qələmə aldığı kitabı geniş maraq doğurmuş, sonuncu İslam xəlifəsinə də imzalayıb təqdim etmişdi.

İndi isə bir tərəfdən XII əsrdə yaşamış şairi İran mühitindən çıxarıb Azərbaycan şairi olduğunu isbat edəcək əsərini yazmaqda, digər tərəfdən isə yeni qaynaqlar əsasında qurduğu ölkənin tarixini qələmə almaqda idi.

Tarixçi olmasa da, ölkəsinin tarixini müasirlərindən daha dəqiq bilirdi. Xüsusi bir metodologiyası yoxdu, amma oxuduğu əsərlər əsasında öz yaşamasını təqdim edirdi. Türk, fars, rus dilləri ilə yanaşı Avropa dillərinə də müəyyən qədər hakimdi. İndiyədək fransız, alman, polyak dillərində kitabları çıxmışdı. Əsərlərində əsas diqqəti Cümhuriyyət dövrünə yönəltdiyi üçün qədim və orta əsrlər tarixinə öləri toxunmuşdu. Amma buna baxmayaraq bəzi düşüncələri müzakirəyə, tənqiddə açıq olsa da, olduqca maraqlıdır. Bu mövzulardan biri də Səfəvilər məsələsidir.

Bu gün Şah İsmayıl Xətəinin

doğumunun 535-ci ildönümüdür. Bu baxımdan Rəsulzadənin Şah İsmayıl haqqında düşüncələri hər zaman maraq doğurub.

Daha öncə bu mövzuda bir dəfə yazmışdıq. Həmin sitatı yenidən təkrarlamağa ehtiyac duyuruq. Belə ki, Rəsulzadə "Azərbaycan mədəniyyətinin qaynaqları" əsərində yazıb: "İllərdən bəri çevrələndəki xalq kütlələri üzərində, bütün türk ellərindəki dedələr kimi dərin nüfuz və təsir sahibi olan Ərdəbildəki Şeyx Səfi ocağından zühur edən Şah İsmayıl şiə dövlətini qurmaq üzrə

Səfəvi İranın Osmanlılara göndərdiyi notalar türkcə ikən, Osmanlı sarayının Səfəvilərə yazdıqları notalar farsca idi. Rəsmi türk dövlətlərində misali yox ikən, çevrəsindəki türkdilli şairlər Şah İsmayıl "Türki-tacdar" deyərək xitab edirlərdi. İştə Tüfeyli adında hürufi bir şairin ona yazdığı xitabdan bir parça:

**Qovsalar, eldən, ulusdan
qövm ilə qardaşlar,
Dostlar düşmən olubən min
atarsa daşlar,
Haqq bilir, budur sözüm, gər
yüz gedərsə başlar
Qılmazam, vallahi, Türk-tac-
darın tərkini.**

Şah və qurucu

hərəkətə keçir. Avropalılarınca xalis bir İran sülaləsi sayılan Səfəvi dövlətinin bu müəssisi isə həqiqətdə bir türk sufisi və azərbaycanlı bir şairi. İstinad etdiyi qüvvət də tamamilə türk qüvvəti idi. Bu məzhəb türkmən qəbilələri, bu qüvvətin kökünü təşkil edirdi. Onun sadə bir türkcə ilə yazılan ilahiləri rəsmi hüddurların çox irəlilərdə belə türk topluluqlarının ruhları üzərində müəssir olurdu. Şah İsmayılın sarayı azəri türk ədəbiyyatının yaradıcı ocağı və bir akademiyası idi. Bu saraya Həbib kimi şairlər mənsubdu. Şeirdə "Xətai" təxəllüsündən istifadə edən İsmayıl, xalqın vurulacağı sadə bir dillə yazırdı. Səfəvi sarayının rəsmi dili də türkcə idi. Qonşu dövlətlərə göndərdiyi notalar türkcə yazılırdı.

Bu dövrdəki şairlər yalnız "Tacı türk"ə deyil, onun da xitab etdiyi əsil türk kütləsinə müvəffəqiyyətlə xitab edə bilmək üçün türkcə yazırlardı. İdarələrini yürütmək üçün içindən yetişdikləri mühitin zövqünə uyaraq onun ağıl və vicdanına qolay bir yol bula bilmək üçün özü ilə türkcə danışırırlardı. Sonralar İran ideologisi – deyərək bəllənən şiəlik bu xüsusiyyətlərlə özəllənir. Əksinə, bu, onların türkçülüynü göstərirdi. Türk ədəbiyyatının parlaq günəşi Füzuli bu dövrün böyük sənətkarıdır".

Rəsulzadənin arxivinə sahib olan dəyərli Türk alimi Yavuz Akpınar onun yazının girişində adını qeyd etdiyimiz əsərini əlvazmadan hazırlayaraq dərc

edib. Bu əsərdə də Məhəmmədəmin bəyin Səfəvilərlə bağlı maraqlı fikirlərini oxuyuruq: "Qəribəsi budur ki, bugünkü şiə İranının banisi sayılan Səfəvi sülaləsi Azərbaycan – Türk dedələri arasından çıxdığı kimi, bu sülalə zamanında Azərbaycan daha çox türkləşmişdir. Səfəvi şahları İran ilə Anadolunun fərqli nöqtələrinə atılmış Türk eşirətlərini hökumətlərinin mərkəzi olan Azərbaycan və Arran tərəflərinə çəkərək yerləşdirirdilər. Ərdəbilə yaxın Muğanda yaşayan Şahsevən qəbilələri varlıqlarını bu yol ilə bulmuşlar".

Bu əsərdə Rəsulzadə Səfəvi şeyxlərinin soyuna da toxunub: "XV əsrdə ortaya çıxan Səfəvi sülaləsinin söykəndiyi şeyxlər Azərbaycan Türkləri

arasında böyük nüfuz və təşkilat sahibi olan Oğuz dedələrimizdən ibarət idi. Ərdəbil şeyxlərindən Cüneyd öz hakimliyini şimala doğru genişlətmək üçün Şirvan şahı ilə toqquşmuş və şahın yardımına gələn Ağqoyunlular tərəfindən öldürülmüşdür. Fəqət sonra Səfəvi sülaləsini dirildən Şah İsmayıl Şirvan ilə Dərbəndi almağa müvəffəq olmuşdur. Şah İsmayıl şiəliyi şüar edərək siyasi mücadiləyə dini bir rəng vermişdir. Osmanlı sülaləsi ilə savaşıyan Səfəvilər bu din bayrağı ilə Anadoludakı Qızılbaşlı oymatmış və Cəlalə üsyanlarını çıxartmışlar".

Əsərin davamında Rəsulzadə Şah Təhməsis və Şah Abbas dövründəki Səfəvi-Osmanlı müharibələrinə toxunub.

Təbii ki, Rəsulzadə əsas fəaliyyəti tarixçilik olmadığı üçün geniş şəkildə bu mövzuya toxunmaq istəməyib. Onun əsas məqsədi Cümhuriyyətə qədərki tariximiz haqqında xülasə vermək olub.